

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

ЗАСОБИ ВІЙНИ З ТЕРОРИЗМОМ І ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДОЗРЮВАНИХ У ТЕРОРИЗМІ ОСІБ ЗГІДНО ІЗ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

MEANS OF WAR AGAINST TERRORISM AND LEGAL STATUS OF INDIVIDUALS SUSPECTED IN TERRORISM ACCORDING TO INTERNATIONAL LAW OF ARMED CONFLICTS

Важна К.А.,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри міжнародних відносин
Інституту журналістики і міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв*

У статті вказується на спорідненість тероризму і збройних конфліктів. Розкривається допустимість та ефективність застосування міжнародного права збройних конфліктів у боротьбі з тероризмом у випадку, коли тероризм і контртероризм досягають масштабів збройного конфлікту. Розкривається правовий статус осіб, що підозрюються у тероризмі, за таких умов: а) боротьба з тероризмом переросла у міжнародний збройний конфлікт; б) боротьба з тероризмом переросла у збройний конфлікт неміжнародного характеру; в) особи затримані у межах боротьби з тероризмом поза рамками збройного конфлікту.

Ключові слова: боротьба з тероризмом, міжнародне право збройних конфліктів, правовий статус осіб, що підозрюються у тероризмі, збройний конфлікт міжнародного характеру, збройний конфлікт неміжнародного характеру.

В статтю указується на родство тероризма і вооружених конфліктів. Розкривається допустимість і ефективність застосування міжнародного права вооружених конфліктів у боротьбі з тероризмом у випадку, коли тероризм і контртероризм досягають масштабів вооруженого конфлікту. Розкривається правовий статус осіб, підозреуваних у тероризмі, за таких умов: а) боротьба з тероризмом переросла в міжнародний вооружений конфлікт; б) боротьба з тероризмом переросла в вооружений конфлікт неміжнародного характеру; в) особи затримані в ході боротьби з тероризмом поза межами вооруженого конфлікту.

Ключевые слова: борьба с терроризмом, международное право вооруженных конфликтов, правовой статус лиц, подозреваемых в терроризме, вооруженный конфликт международного характера, вооруженный конфликт немеждународного характера.

The article points to the affinity of terrorism and armed conflicts. In the article highlights the admissibility and effectiveness of the international law of armed conflicts in the fight against terrorism in the case where terrorism and counter-terrorism reach the scale of armed conflict. It reveals the legal status of persons suspected in terrorism, provided that: a) the fight against terrorism escalated into an international armed conflict, and b) the fight against terrorism escalated into an armed conflict not of an international character, and c) persons detained within the fight against terrorism, beyond the scope of armed conflict.

Key words: fight against terrorism; international law of armed conflicts, the legal status of persons suspected in terrorism, armed conflict of an international character, armed conflict not of an international character.

Постановка проблеми. Міжнародне співтовариство на чолі з Організацією Об'єднаних Націй визначило питання боротьби з тероризмом однією з найактуальніших проблем сьогодення. В сучасних умовах глобалізованого світу тероризм трансформувався в масштабне і складне соціальне явище міжнародного, світового масштабу. За своєю специфікою тероризм як доступна та ефективна форма насилля має тенденцію до поширення й ескалації. На сьогодні напрацьований великий об'єм «антитерористичних» міжнародно-правових актів, спрямованих на протидію вказаному злочину, але ескалація тероризму в сучасних умовах вказує на недостатню їх ефективність. Великий потенціал у сфері боротьби з тероризмом має міжнародне право збройних конфліктів,

адже спорідненість тероризму і збройних конфліктів, на думку багатьох фахівців з міжнародного права, не викликає сумнівів. Тому доцільним видається дослідження можливостей міжнародного права збройних конфліктів у боротьбі з тероризмом.

Стан дослідження даної проблематики. Проблема можливостей міжнародного права збройних конфліктів у боротьбі з тероризмом висвітлювалась у доктрині міжнародного права. Ґрунтовні дослідження проведені сучасним українським вченим В.Ф. Антипенком. Та більш глибокого й детального вивчення потребують питання щодо встановлення правового статусу підозрюваних у тероризмі осіб згідно з міжнародним правом збройних конфліктів.

Завдання дослідження. Завданням даної наукової статті є окреслення кола допустимих засобів боротьби з тероризмом згідно з міжнародним правом збройних конфліктів, а також встановлення правового статусу підозрюваних у тероризмі осіб згідно з міжнародним правом збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право збройних конфліктів визначається як сукупність принципів і норм (конвенційних та звичаєвих), що регулюють процес збройної боротьби у збройних конфліктах як міжнародних, так і внутрішніх, від їх початку до завершення, визначають статус, права та обов'язки їх учасників, взаємовідносини останніх як між собою, так і з нейтральними державами, регламентують межі (за часом, простором, а також особами, об'єктами та засобами) застосування насильства у ході збройної боротьби, захищають мирні об'єкти та жертв війни від прямого воєнного насильства, встановлюють відповідальність за злочини війни та намагаються досягти у відповідності з законами людяності максимального зменшення поневірянь, викликаних збройною боротьбою, поширити на сферу збройного конфлікту засади гуманності [1, с. 341].

Спорідненість тероризму і збройних конфліктів не викликає сумнівів. Вже дались взнаки прояви симбіозу: воєнні дії як силовий інструмент вирішення політичних питань включають комплекс злочинних дій, які нерідко мають терористичний контекст, а тероризм як спосіб неправомірного насильницького вирішення конфліктів здатен набувати форм воєнних дій [1, с. 340-341]. Військовий характер сучасних терористичних конфліктів визначає і те, що переважна більшість держав, для яких тероризм становить загрозу, на правовому рівні визначила збройні сили в якості суб'єкта боротьби з ним. Свого роду непряме визнання тероризму як форми збройного конфлікту прозвучало на Санкт-Петербурзькому Міжнародному Форумі із боротьби з тероризмом (27-28 березня 2002 року). У Підсумковій декларації Форуму вказується, що «у випадку застосування збройних сил як частини дій у відповідь на тероризм, таке застосування повинне здійснюватися відповідно до міжнародного права» [2, с. 516-517].

Міжнародне гуманітарне право не регулює питання щодо причин і походження воєн, справедливості дій сторін, воно вибудовується й структурується на базі правової оцінки методів і засобів ведення війни. Це утворює додаткові важелі впливу на тероризм. З одного боку, у рамках гуманітарного права відкриваються можливості для юридичного обґрунтування визначення терористичних актів як неправомірного методу ведення воєнних дій. З іншого – за умов визначення стороною у збройному конфлікті рухів, що вдаються до терористичних актів, – поширити на них дію норм гуманітарного права, тобто взяти під правовий захист і забезпечити від свавілля (утримання в таємних в'язницях, тортур, позасудових покарань та ін.) [1, с. 342-343].

Крім того, міжнародне гуманітарне право забороняє «терористичні заходи» або «терористичні

акти». Ця заборона має на меті захист від колективних покарань і «будь-яких заходів залякування або тероризму». Міжнародне гуманітарне право суворо забороняє «акти насильства або погрози насильством, які мають на меті тероризувати цивільне населення». Навіть законні напади на військові об'єкти можуть сіяти страх серед цивільного населення, але положення, що регулюють порядок ведення бойових дій, спрямовані на те, щоб оголосити незаконними напади, які мають на меті тероризування цивільного населення, наприклад, застосування артилерії проти цивільного населення в містах або снайперська стрілянина по цивільних особах [3, с. 18]. Головна мета – підкреслити, що окремі цивільні особи й цивільне населення в цілому не можуть піддаватися колективним покаранням, які, поза сумнівом, належать до числа чинників, що створюють обстановку терору.

Один з основоположних принципів права збройних конфліктів містить припис для всіх осіб, які беруть участь у збройному конфлікті, за будь-яких обставин розрізняти цивільних осіб і комбатантів, а також цивільні і військові об'єкти. «Принцип проведення відмінності» – наріжний камінь цієї галузі міжнародного права. Похідними від нього є численні конкретні норми, такі, наприклад, як заборона навмисних чи прямих нападів, спрямованих проти цивільного населення і цивільних об'єктів, заборона нападів невибіркового характеру [4].

Так, міжнародне право збройних конфліктів має достатньо великий потенціал щодо протидії терористичним злочинам. Але з огляду на тенденції в сучасному світі, збільшення терористичних проявів у конфліктах сьогодення, наявність великої кількості неточностей і розбіжностей у підходах до цієї проблеми як в доктрині, так і в праві, існує необхідність подальшої розробки і вдосконалення правових положень й інститутів права збройних конфліктів, які б регулювали протидію терористичним злочинам.

Норми права збройних конфліктів у рівній мірі застосовуються до всіх сторін у збройному конфлікті. Не має значення, є та чи інша сторона агресором або перебуває у стані самооборони. Не має значення й те, є сторона в конфлікті державою або повстанською групою. Відповідно, кожній стороні у збройному конфлікті дозволено нападати на військові об'єкти, але заборонено вдаватися до нападів, безпосередньо спрямованих проти цивільних осіб. Рівність прав і обов'язків дозволяє сторонам у конфлікті знати, в яких межах вони можуть діяти і розраховувати на аналогічну поведінку супротивної сторони [4].

Гуманітарне право розглядає дві категорії збройних конфліктів – міжнародний і неміжнародний. У загальному випадку, коли держава вдається до використання сили проти іншої держави, наприклад, коли «війна з тероризмом» включає в себе проведення таких силових операцій, як у випадку з вторгненням США і їх союзників до Афганістану, застосовується міжнародне право міжнародних збройних

конфліктів. Коли війна з тероризмом зводиться до використання сили всередині держави, тобто між державою і групою повстанців, або між групами повстанців всередині держави, ситуація може бути класифікована як неміжнародний збройний конфлікт, якщо: а) масштаби бойових дій доходять до певної межі і/або бойові дії тривають довше, ніж те, що прийнято відносити до категорії внутрішніх або окремих безпорядків; б) конфліктуючі сторони можна виділити і визначити; в) територіальні межі конфлікту можна виділити і визначити; г) початок і кінець конфлікту можна виділити і визначити.

За відсутності цих визначальних ознак як в ситуації міжнародного, так і неміжнародного конфлікту, гуманітарне право не застосовується [5].

У випадку, якщо боротьба з тероризмом набуває форми збройного конфлікту, то дії сторін, які беруть в ньому участь, також регулюються міжнародним гуманітарним правом, як в частині ведення військових дій, так і в частині захисту постраждалих. Так, наприклад, збройними конфліктами є військові дії, які почалися в Афганістані в жовтні 2001 р. або в Іраку в березні 2003 року [4]. Таким чином, тероризм і контртероризм розглядаються в контексті міжнародного гуманітарного права тоді, коли ця діяльність досягає масштабів збройного конфлікту. В іншому випадку, застосовуються стандартні положення внутрішнього законодавства, міжнародного кримінального права та прав людини. Частина статуту ОБСЄ про запобігання тероризму і боротьбу з ним відображає зобов'язання держав вживати антитерористичні заходи відповідно до норм права, включаючи міжнародне право прав людини і міжнародне гуманітарне право [5].

Конкретні аспекти так званої «війни проти тероризму», розпочатої після терористичних актів проти США 11 вересня 2001 р., свідчать про те, що має місце збройний конфлікт, як він визначений у праві збройних конфліктів [4]. Так, радник з правових питань державного секретаря США Вільям Говард Тафт заявив, що у випадку боротьби з тероризмом стан «війни» є визначеним. У зв'язку з цим він припустив, що ті, хто утримуються у зв'язку з цією «війною» владою США в Гуантанамо Бей на Кубі, підпадають під дію права збройних конфліктів. Офіційна позиція США полягає в тому, що міжнародний збройний конфлікт вже відбувається. Він залучає до себе все більше країн світу, ставить деякі з них перед необхідністю включитися в боротьбу з тероризмом [6].

В якості ілюстрації можна навести війну, яку коаліція держав під керівництвом США вела в Афганістані з жовтня 2001 року. Женевські конвенції 1949 р. і звичаєві норми міжнародного права могли повною мірою застосовуватися до цього міжнародного збройного конфлікту, в якому протистояли один одному очолювана США коаліція, з одного боку, і Афганістан, з іншого. Але багато актів насильства з числа тих, які здійснюються в інших регіонах світу і характеризуються як «терористичні», є справою рук слабо структурованих груп чи орга-

нізацій або окремих осіб, яких пов'язує між собою спільність ідеології. Багато фахівців з міжнародного права ставлять під сумнів той факт, що на підставі відомих фактів ці групи і організації могли б розглядатися як сторона в конфлікті. Але якщо право збройних конфліктів і не застосовується до таких діянь, вони все одно підпадають під дію права. Незалежно від мотивів осіб, що їх здійснюють, діяння, які мають місце поза рамками конфлікту, повинні підпадати під дію не права війни, а положень внутрішньодержавного або міжнародного права.

Проблемою на сьогодні є те, що більшість заходів, які здійснюються державами з метою запобігання або припинення терористичних актів, не досягають рівня збройного конфлікту. Такі заходи, як збір розвідувальних даних, співробітництво правоохоронних та судових органів, видача, кримінальні санкції, фінансові розслідування, заморожування рахунків або дипломатичний і економічний тиск на держави, що обвинувачуються у підтримці осіб, яких підозрюють у тероризмі, не розглядаються як акти війни.

Особи, затримані у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом, в якому беруть участь дві або більше держав і який є частиною боротьби з тероризмом (як це було в Афганістані до приходу до влади нового уряду в червні 2002 р.), перебувають під заступництвом міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період міжнародних збройних конфліктів. Захоплені комбатанти мають право на статус військовополонених. Їх можна утримувати до кінця активних військових дій в рамках даного міжнародного збройного конфлікту. Військовополонених не можна притягати до відповідальності тільки за факт участі в бойових діях, але їх можна судити за будь-які військові злочини, які вони могли скоїти. У таких випадках їх дозволено утримувати на період відбування ними покарання, призначеного за вироком суду.

У разі сумнівів щодо того, чи має та або інша утримувана особа право на статус військовополоненого, Женевська конвенція III вказує, що рішення щодо даного питання має бути винесене компетентним судом. Цивільні особи, взяті під варту з міркувань безпеки, мають право на захист, що надається Женевською конвенцією IV. Комбатанти, що не відповідають критеріям, які дають право на статус військовополоненого (наприклад, відкрите носіння зброї) або цивільні особи, які брали безпосередню участь у військових діях в міжнародному збройному конфлікті (так звані «непривілейовані» і «незаконні» комбатанти), знаходяться під захистом Женевської конвенції IV, якщо вони є громадянами держави-супротивника. Такі особи можуть залучатися до кримінальної відповідальності за національним законодавством утримуючої сторони як за сам факт участі у військових діях, так і за здійснені ними злочинні діяння. Вони можуть бути позбавлені волі до кінця відбування призначеного їм покарання.

Особи, що знаходяться під вартою у зв'язку з неміжнародним збройним конфліктом, який є частиною

боротьби з тероризмом (як в Афганістані, починаючи з червня 2002 р.), користуються захистом статті 3, загальної для всіх чотирьох Женевських конвенцій, та норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права. До них застосовні і положення міжнародного права прав людини та внутрішнього законодавства. У випадку залучення до кримінальної відповідальності за підозрою у скоєнні злочинів вони мають право на судові гарантії, передбачені міжнародним гуманітарним правом і правом прав людини.

Згідно з офіційною позицією Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) всі особи, затримані поза рамками збройного конфлікту під час боротьби з тероризмом, користуються захистом внутрішнього законодавства утримуючої держави і міжнародного права прав людини. Якщо вони постають перед судом за звинуваченням у скоєнні будь-яких злочинів, їм надаються гарантії справедливого судового розгляду, передбачені внутрішнім правом і правом прав людини. При цьому важливо знати, що жодна особа, затримана в ході боротьби з тероризмом, не може вважатися поставленою поза законом. Не існує і не може бути ніяких «чорних дірок» в системі правового захисту.

Відповідно до Женевських конвенцій Міжнародному Комітету Червоного Хреста повинен бути наданий доступ до осіб, утримуваних під час міжнародного збройного конфлікту, але незалежно від того, чи є вони військовополоненими, чи особами, які користуються захистом Женевської конвенції IV. Якщо боротьба з тероризмом набуває форми міжнародного збройного конфлікту МКЧХ може запропонувати свої гуманітарні послуги всім сторонам у конфлікті та отримати доступ до осіб, що містяться під вартою, за згодою відповідних органів влади [4].

Якоб Келленберг, президент Міжнародного Комітету Червоного Хреста, зазначає, що після терористичних актів в Америці 11 вересня 2001 року дії, спрямовані на тероризування громадянського населення, і заходи, які вживаються для того, щоб покласти цьому край, придбали новий вимір. Терористичні акти невибіркового характеру, які здійснюються проти цивільних осіб і які тягнуть за собою численні жертви, є прямим запереченням тих цінностей, які лежать в основі міжнародного права. Потрібно беззастережно засуджувати такі злочини. Потрібно стежити, щоб кроки, що вживаються у відповідь на подібні діяння, здійснювалися в рамках, встановлених міжнародним правом. Коли боротьба з тероризмом набуває форми збройного конфлікту, держави зобов'язані дотримуватися принципів міжнародного гуманітарного права, навіть якщо мова йде про їхню безпеку. Це означає, що особи, позбавлені волі, не можуть утримуватися й допитуватися таким чином і з застосуванням таких методів, які виходять за рамки права, у т. ч. права збройних конфліктів.

Деякі коментатори вважають, що загроза тероризму виправдовує ослаблення міжнародного права. Вони стверджують, що право повинне служити інтересам безпеки держав, і з метою запобігання

терористичних актів не варто так суворо стежити за забезпеченням людям правового захисту від зазіхань на їхню гідність. Але з цим не можна погоджуватися. Боротьба з тероризмом законна лише тоді, коли вона не підриває найважливіші загальнолюдські цінності. Право на життя і на захист від вбивства, тортур і принизливого поводження повинно завжди виконуватись в діяльності всіх, хто веде цю боротьбу [7].

З моменту винесення Верховним Судом вердикту у справі Хамдана у червні 2006 року уряд США визнав, що стаття 3, загальна для всіх Женевських конвенцій, є мінімальним правовим стандартом, який застосовується до осіб, утримуваних у рамках боротьби з тероризмом. У прийнятій доктрині Департамент оборони США офіційно визнав, що стаття 3, загальна для всіх Женевських конвенцій, є юридично обов'язковим мінімальним стандартом для ув'язнених, які утримуються під вартою.

Загальна для всіх Женевських конвенцій стаття 3 визначає порядок поводження з усіма особами, які перебувають в руках супротивника, незалежно від їхнього статусу. Не повинно виникати сумнівів щодо того, що хто-небудь може втратити захист статті 3 в силу причин, що спонукали людину взяти в руки зброю, навіть у випадку, якщо ці причини є злочинними. Потрібно пам'ятати, що спільна для всіх Женевських конвенцій стаття 3, як і самі Женевські конвенції, була розроблена тими, хто пережив найбільш страшний період двадцятого століття, а, можливо, і всієї історії людства. Було б надто самовпевнено вважати, що вони не були інформовані про те, що може породити використання методів жорстокого поводження, особливо в період війни. Спільність положень згаданої вище статті 3 слугує тому, щоб запобігти цій порочній практиці.

Особі, підозрювані у скоєнні будь-яких злочинних діянь, включаючи терористичні акти, повинні переслідуватися за законом. Але їм повинні бути надані основні юридичні гарантії, включаючи презумпцію невинності, право на неупереджений судовий розгляд, право на надання кваліфікованої правової допомоги та заборону використання свідчень, отриманих в результаті застосування тортур або методів жорстокого, негуманного або принижуючого поводження. Ефективна боротьба з тероризмом і дотримання цих фундаментальних правил повністю сумісні один з одним [8].

Висновки. Міжнародне право збройних конфліктів має достатньо великий потенціал щодо протидії терористичним злочинам. Тероризм і контртероризм розглядаються у контексті міжнародного права збройних конфліктів лише тоді, коли така діяльність досягає масштабів збройного конфлікту. Діяння, які мають місце поза рамками конфлікту, повинні підпадати під дію не права збройних конфліктів, а положень внутрішньодержавного та міжнародного права (у т. ч. міжнародного кримінального права та права прав людини). Жодна особа, затримана в рамках боротьби з тероризмом, не може вважатися поставленою поза законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипенко В.Ф. Оптимізація антитерористичної системи держави в умовах міжнародної і регіональної інтеграції / В.Ф. Антипенко. – К., 2007. – 406 с.
2. Антипенко В.Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко. – К. : Юнона-М, 2002. – 723 с.
3. Права человека, терроризм и борьба с терроризмом. Изложение фактов № 32 [Электронный ресурс] // Управление Верховного Комиссара ООН по правам человека. – Режим доступа : www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet32ru.pdf.
4. Международное гуманитарное право и терроризм : статья [Электронный ресурс] // Сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf/iwpList99/8A9F52E6EFE0EC75C3256F4800483FD6>.
5. Габор Рон. Какова надлежащая роль права вооруженных конфликтов в рамках «глобальной войны с терроризмом» : выступление (Семинар по вопросам защиты прав человека в рамках борьбы с терроризмом «Международная деятельность по предотвращению терроризма и борьбе с ним», Копенгаген, 15-16 марта 2004 года) [Электронный ресурс] // Сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf>.
6. Габор Рон. «Война» не оправдывает Гуантанамо : статья / Financial Times, 1 марта 2004 года [Электронный ресурс] / Р. Габор // Сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/Web/rus/siterus0.nsf/html/6NYGX3>.
7. Келленбергер Якоб. Ни одна война не может быть выше международного гуманитарного права : статья / Financial Times, 19 мая 2004 года [Электронный ресурс] // Сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/Web/rus/siterus0.nsf/html/65XH56>.
8. Келленбергер Якоб. Изменение в политике США в отношении лиц, содержащихся под стражей: позиция МККК : интервью [Электронный ресурс] / Сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/Web/rus/siterus0.nsf/html/kellenberger-interview-191006>.